

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 1 (P1)

2016

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koroketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Tomasi.√ (1)
- 1.2 Nhloko ya xikolo√/Mutshamaxitulu wa SGB√/Vadyondzi√/vadyondzisi√/SGB.√ (Tinhlamulo timbirhi ntsena). (2)
- 1.3 Ka nharhu./Ka 3.√√ (2)
- 1.4 Thicara Manyarhule√ na Manana Magoza.√ (2)
- 1.5 Exikolweni.√/Exikolweni xa Hlamalani. √ (1)
- 1.6 Hikuva a a cincile se a nyukile a ri na swa le mandleni/va n'wi tiva a hluphekile lero leswi a langutekisa xiswona a swi hambanile na leswi a va n'wi tivisa xiswona/l khale a fambile lero se a kurile.√√ (2)
- 1.7 Ku tikarhatela ku tokota eka mintirho ya mavoko√/ku dyondzela mintirho ya mavoko√/ku tekela enhlokweni dyondzo ya mintirho ya mavoko√/munhu un'wana na un'wana a nga humelela evuton'wini. √ (Nhlamulo yin'wana na yin'wana yin'we.) (1)
- 1.8 1.8.1 Ndzi ta ya swi ehleketa.√√ (2)
- 1.8.2 Ndzi sungula ku titwa ndzi xiximeka/hlonipheka.√√ (2)
- 1.9 Ntanguyin'we ri komba leswaku a a nga ri na tintangu a ambala ntangu yin'we masiku hinkwawo. √√
- Kasi Buti kokwana wa xikolo yi vula leswaku a a ri nkulu hi malembe eka lava a a dyondza na vona naswona a a tshame nkarhi wo leha lahaya xikolweni.√√ (4)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xik: Munhu u fanele ku dyondzela leswi swi fambelanaka na vuswikoti bya yena.√√√ (3)
- 1.11 Mukamberiwa u nyika mavonelo ya yena. Xik.: Ndzi pfumelelana na yona. Mintirho ya mavoko yi kona naswona ya hakela swinene loko munhu a tikarhata./A ndzi pfumelelani na yona. Va tele vanhu lava nga dyondzela mintirho ya mavoko lava nga ku xanisekeni hi ku pfumala mintirho.√√ (2)
- 1.12 U hava ntirho/U tirha ku kombela/U hlayisa mimovha laha yi pakaka kona.√ (1)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xik.: A ndzi ta titwa ndzi ri evuswetini/evusiwaneni hikuva ku pfumala swakudya/ku languteka a nga ambalangi swo nyawula naswona a nga hlambangani/u tikomba a nga hlayisekangi na misisi yi hangalakile swa vava.√√ (2)
- 1.14 Hi swakudya/C.√ (1)
- 1.15 I ku loloha ku tirha/ku va a tshikile xikolo/l vusweti/l ku pfumaleka ka mintirho.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'... xi hi nyika mahungu lama humelelaka laha tikweni, xi tlhela xi hi hungasa ...'	1.	Xiyanimoya xi susa xivundza na ku nyika mahungu.
2.	'Lava va nga lolohiki ku ngenela mimphikizano ya xiyanimoya vo dlemulela timali ...'	2.	Vayingiseri va nga ngenela mimphikizano va tikumela mali.
3.	'... a xi durhi ku xi xava naswona vanhu vo tala va kota ku xi fikelela.'	3.	Xa xaveka.
4.	'... vayingiseri va kota ku nyika mavonelo ya vona ehenhla ka mhaka yo karhi.'	4.	Vayingiseri va nga ba tiqingho va vula swo karhi.
5.	'Loko u ri eku fambeni hi movha wa swi kota ku yingisela swi nga kavanyeti machayeledo ya wena.'	5.	Hambi u ri ku chayeleni movha wa swi kota ku yingisela.
6.	'Hambi u ri ekule na xona wa swi kota ku kuma mahungu lama ya haxiwaka.'	6.	U kota ku twa timhaka u ri eka mpfhuka wa le kule.
7.	'Xiyanimoya a xi hlohloteli vulolo eka vanhu.'	7.	Vanhu va swi kota ku tirha va ri eku xi yingiseleni.
8.	'Vantshwa va dyondzisiwa swilo swa kahle na ku tsakela ririmi ra vona hi xona.'	8.	Vantshwa va kuma swa kahle swo va pfuna evuton'wini.

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
  - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Tipende/Tipende ta ka Nkwangulatilo.√ (1)
- 3.2 Hi ta ku vangamisela vutomi bya wena!√√ (2)
- 3.3 A yi saleli eka tihovhorolo./Yi khomelela vutomi bya wena hinkwabyo.√√ (2)
- 3.4 Leti u ti rhandzaka/B.√ (1)
- 3.5 Ku onga vaxavi leswaku va titwa swi fanerile ku ta eku xaveni.√√ (2)
- 3.6 Ku seketela mhaka ya leswaku tipende ta vona ti na mihlovo hinkwayo kumbe yo tala swinene/ku yimela mhaka ya ku hela ka leswi a swi xanisa khale ku nghena leswintshwa.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Mudzaberi u hlamusela vatlangi rhengu leri va nga ta tirhisa rona eka ntlangu wa siku rero.√√ (2)
- 4.2 Etlilasini/Exikolweni/Endlwini/Eclub house.√ (1)
(Nhlamulo yin'we ntsena)
- 4.3 Rhengu/Nkunguhato.√ (1)
- 4.4 Ku na hungu leri siyiweke/C.√ (1)
- 4.5 Xitulu eka munhu wa A ri vula leswaku a a nga ngheni eku tlangeni u ta tshama ebenceni.√ Eka munhu wa B ri vula ku heleriwa hi ntirho.√/Ku susiwa eka xiyimo xa vudzaberi.√ (2)
- 4.6 Leswi hi leswi mi nga ta tlangisa xiswona eka xintlangwana xa vhiki leri.√ (1)
- 4.7 U hlundzukile.√ Ku khanyana ka mombo/mapfulelo ya nomo/swilayinana leswi nga ehenhla ka ndleve/xihlamari emakumu ka marito ya yena.√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**

- 5.1 5.1.1 Hikuva nsati wa yena a a lwile na nsati wa Mabihani a va tela ku n'wi teka va ya le xitichini xa maphorisa.√√ (2)
- 5.1.2 (a) Ku tivisa munhu mhaka yo karhi.√√
- (b) Vanhu lavo hembra/lavo vulavula ngopfu.√√ (4)
- 5.1.3 Xisandzhaku wa vanhu u nonohile.√√ (2)
- 5.1.4 Mukamberiwa u endla xivulwa hi rito 'tiva'. Xikombiso: Nambu wa Rivubye wu na tiva lerikulu leri nga fuwa na tingwenya.√√ (2)
- 5.1.5 Nghena.√ (1)
- 5.1.6 Mimpfundla.√ (1)
- 5.1.7 ... yi ri karhi yi yivetela mandza.√√ (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Vana va **tsaka** loko va dyondza.√√
- (Amukela na swin'wana swivulwa leswi twalaka) (2)
- 5.2.2 Yona leyi yi ta ndzi fikisa endzhandzheni wa wona.√√ (2)
- 5.2.3 Siku rin'wana u ta va nghwazi.√√ (2)
- [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80